

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

HISTORICAL ASPECT OF TRANSFORMATION PROCESSES IN AGRICULTURE AND ITS EFFECT ON UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню історичних аспектів трансформаційних процесів в аграрному секторі з моменту проголошення незалежності нашої держави та їх наслідки для України. Здійснено аналіз процесів реформування в сільському господарстві, поділяючи його на чотири основні етапи. Зміст і характер реформ на кожному з цих етапів визначався впливом інституціональних, соціальних та економічних чинників. Відзначено, що на сьогодні найбільш ефективні форми господарювання є ті, які забезпечують землевласнику становище господаря виробництва, оскільки не власник землі визначає її використання і підвищення родючості, а господар землі, її користувач. Перехід від сучасної практики до прогресивних засад регулювання розвитку аграрної сфери України вимагає концептуальної перебудови інституціональних засад сформованих ринкових відносин, особливе місце серед яких має відводитися державному регулюванню як внутрішньої, так і глобальної корпоратизації аграрного сектору.

Ключові слова: трансформація, реформування, відносини власності, аграрний сектор, аграрна і земельна реформи, роздержавлення, приватизація, земельний пай.

Статья посвящена исследованию исторических аспектов трансформационных процессов в аграрном секторе с момента провозглашения независимости нашего государства, и их последствий для Украины. Осуществлен анализ процессов реформирования в сельском хозяйстве, разделяя его на четыре основных этапа. Содержание и характер реформ на каждом из этих этапов определялось влиянием институциональных, социальных и экономических факторов. Отмечено, что на сегодня наиболее эффективные формы ведения хозяйства есть те, которые обеспечивают землевладельцу

положение хозяина производства, поскольку не владелец земли определяет ее использование и повышение плодородия, а хозяин земли, ее пользователь. Переход от современной практики к прогрессивным принципам регулирования развития аграрной сферы Украины требует концептуальной перестройки институциональных принципов сформированных рыночных отношений, особое место среди которых должно отводиться государственному регулированию как внутренней, так и глобальной корпоратизации аграрного сектора.

Ключевые слова: трансформация, реформирование, отношения собственности, аграрный сектор, аграрная и земельная реформы, приватизация, земельный пай, интеграция.

Article deals with investigation the historical aspects of the transformation processes in the agricultural sector since the independence of our country, and their consequences for Ukraine. The analysis of the reform process in agriculture, dividing it into four main stages. The content and nature of reforms in each of these stages was determined the influence of institutional, social and economic factors. It is noted that at present the most effective forms of management are those that provide host of production landowner position as owner of the land does not determine its use and improve soil fertility and land owner, its user. The transition from modern practices to progressive principles of regulation of agrarian sphere of Ukraine requires institutional restructuring conceptual foundations of the existing of market relations, a special place among them has discharged state regulation of both domestic and global corporatization of agriculture.

Key words: transformation, reform, property relations, agriculture, agrarian and land reforms, deregulation, privatization, land share, integration.

УДК 330.33:332.05

Ревуцька А.О.

к.е.н., старший викладач
кафедри економіки
Уманський національний
університет садівництва

Котвицька Н.М.

к.е.н., доцент кафедри економіки
Уманський національний
університет садівництва

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні активно йдуть процеси євроінтеграції, що вимагають трансформаційних процесів в усіх сферах економіки країни. Одним із нагальних постає аграрний сектор. З часів незалежності України саме трансформація у сфері аграрного сектору мала дискусійно-суперечливий характер: недосконалість проведення аграрної та земельної реформ зумовила суцільні суперечки в розвитку всіх сфер аграрного сектору.

Тому, на нашу думку, є досить актуальним ґрунтовне дослідження саме історичних аспектів трансформаційних процесів у сільському госпо-

дарстві, які відбулися з моменту проголошення незалежності України, що дасть можливість конкретизувати та визначити перспективи даних процесів розвитку на шляху інтеграції до європейського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аграрної сфери завжди були в центрі уваги багатьох науковців.

Позитивні і негативні аспекти реформування форм власності та господарювання в аграрному секторі України розкривається в колективних працях таких відомих істориків-аграрників: Л. Беренштейн, Г. Мигрин, П. Панченко «Українське село

у 20-90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис» [1], також «Україна на зламі історичних епох (формування нових виробничих відносин в аграрному секторі економіки сучасної України)», в якій значна увага приділена концептуальним підходам та правовим засадам реформування агропромислового комплексу [2].

Однак, найзначніший масив наукових праць належить саме науковцям-економістам: В.Г. Андрійчуку, П.Т. Саблуку, М.Ф. Кропивку, М.М. Кропивко, О.Г. Шпикуляку, С.В. Мочерному, В.В. Юрчишину, І.І. Лукінову, М.Й. Маліку, І.В. Лазні, Л.О. Бойко, В.О. Мандибурі, А.О. Гуторову, Ю.О. Нестерчук та ін., в яких автори із власних позицій дають оцінку аграрній та земельній реформам, що загалом ознаменували ті трансформаційні процеси, які пройшли у аграрній сфері.

Проте, всі оціночні судження були зроблені ще на початку 2000-х рр. Тому виникає потреба на тлі сучасних подій об'єктивно оцінити історію реформування сільськогосподарського сектору в 1991 – 1999-х рр., щоб у подальшому, узагальнивши отриману інформацію, а також врахувавши усі недоліки та помилки, зроблені у той період, розробити досконалішу стратегію розвитку аграрної сфери економіки України.

Постановка завдання: є комплексне дослідження історичних аспектів проведення реформування аграрного сектору упродовж існування незалежності та їх наслідки для держави.

Виклад основного матеріалу дослідження: Адміністративно-командна система управління у СРСР привела наприкінці 1980-х рр. до занепаду усі галузі, що формували економіку держави. Не оминуло його і сільське господарство, кризовий стан розвитку якого був зумовлений монополією державної власності на землю, майно і вироблену продукцію, пануванням колгоспно-радгоспної форми організації товарного виробництва, а також одержавленням соціально-економічних відносин на селі. За таких умов держава виявилася неспроможною раціонально використовувати головне багатство – землю.

Початковим, першим етапом трансформації відносин власності в аграрній сфері України можна вважати прийняття 18 грудня 1990 року Постанови ВРУ «Про земельну реформу» [3], яка започаткувала фермерський рух. Тобто можна впевнено стверджувати, що «пусковим» механізмом стали чинники інституційного характеру.

У березні 1992 року Верховна Рада України приймає Земельний кодекс і одночасно – постанову «Про прискорення земельної реформи і приватизацію землі» розпочалося реформування земельних відносин у колишніх колгоспах, які перетворилися на колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Звідси починається процес паювання землі на основі проектів роздержавлення і приватизації земель КСП [4].

У грудні 1992 року Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» [4], започаткував передачу безоплатно у приватну власність земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства. Згодом у травні 1993 року підписано Декрет Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [4], який започаткував реформування на засадах приватної власності державних підприємств агропромислового комплексу сфери переробки і агробізнесу.

Завершенням першого етапу став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (листопад 1994р.) [4], який прискорив роздержавлення землі, тобто передачу її колективним господарствам.

Другий етап аграрної реформи розпочався з наступного Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (серпень 1995р.) [4]. Цим Указом було запроваджено сертифікат на право на земельну частку (пай). Це право стало об'єктом купівлі-продажу, дарування, успадкування, обміну, застави. Також кожен власник частки розпайованої землі отримав право передати її в оренду.

На другому етапі аграрних реформ трансформація відносин власності значною мірою визначалася чинниками економічного й соціального характеру. Нові організаційні структури сільського господарства створені у процесі реорганізації КСП характеризувалися певними особливостями. Вони були зумовлені кризовим станом її економіки, неспроможністю держави матеріально підтримувати реорганізаційні процеси у цій сфері. Важливим фактором виступала психологічна неготовність більшості селян до господарювання на принципах підприємництва [5, с. 114]. Тому темпи створення селянських (фермерських) господарств були повільними. Разом з тим їх частка у загальному землекористуванні зростала швидше, ніж збільшення кількості земельних ділянок у результаті їх розширення.

Тому є очевидним, що їх адаптація до нових умов господарювання вимагала формування ринкового середовища, а також відповідних структурних змін у виробничих, управлінських, організаційних і трудових відносинах та внутрішньої реструктуризації об'єктів аграрного сектора.

За час проведення земельної реформи з 1994 до 2000 р. із загальної площі земель у 60,3 млн га 26,7 млн га було передано у власність недержавних сільськогосподарських підприємств, що становило 44,2% земельного фонду держави. Площа земель у власності та користуванні громадян зросла у 2,7 рази і сягала 7 млн га, з них 0,8 млн га залишалось у фермерів [6]. До 1 грудня 1999 р. в

Україні понад 6 млн сільських жителів отримали сертифікати, що підтверджували їх право на виділення земельних паїв у приватну власність.

Цей період реформування був достатньо складним і тривалим, оскільки був пов'язаний зі зміною психології селян, їх способу мислення, укладу буденного життя. Але наявність у більшості сільських жителів сертифікатів, що гарантували право на земельну частку (пай) і відсутність при цьому реальних земельних ділянок (виділених на місцевості), не могла забезпечити формування повноцінного ринку землі в Україні та не сприяла підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва [7].

Загалом, 1990-ті рр. в історії проведення як аграрної, так і земельної реформи були не зовсім вдалим. Як виявилось, держава дуже слабко регулювала трансформаційні процеси. На думку відомого вченого економіста І. Лукінова, ринкові і державні регулятори спрацьовували у той час тільки на прискорення втрат національного товаровиробництва і розширення простору для зовнішньоторговельної експансії продуктів харчування на український ринок. Цінова, податкова і фінансово-кредитна політика держави, що активно впливає на рівень доходності сільськогосподарських товаровиробників, перетворилася з активного стимулятора проведення ефективних агропродовольчих реформ на могутню руйнівну силу виробничого і ринкового потенціалу [7, 8].

Спроби негайно трансформувати колгоспи і радгоспи, не створивши елементарних економічних передумов для формування конкурентоздатних, більш продуктивних нових господарських структур, не дали позитивних результатів. Була зруйнована і розкрадена значна частина основних фондів сільськогосподарського сектору [8]. Річні темпи скорочення основних засобів загалом, обладнання і транспортних засобів зокрема досягли 8 – 10%. Рівень оновлення техніки становив менше 3%, до того ж її вибування було майже в 4 рази більше.

На третьому етапі аграрних перетворень основним завданням був перехід до ринку, з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Проте, в аграрному секторі економіки за роки становлення ринкових відносин соціально-економічний ефект виявився негативним порівняно з іншими секторами.

Причиною занепаду сільського господарства було те, що аграрна реформа не регулювалася державою і не мала комплексного характеру, а також була розтягнута в часі. Це було зумовлено тим, що вона здійснювалася в умовах загально-економічної кризи в країні. Ряд негативних чинників, серед яких, насамперед, порушення міжгалузевого еквівалентного обміну, інфляційні процеси, низька купівельна спроможність населення, неза-

довільна матеріально-технічна база виробництва, відсутність достатньої інфраструктури ринку не дозволили за такий короткий час більшості новоствореним сільськогосподарським і приватизованим підприємствам харчової промисловості повністю адаптуватись до жорстких вимог ринкової економіки [9, с. 5].

Гострою залишається проблема забезпечення кадрами більшої кількості сільськогосподарських підприємств. Це зумовлено тими обставинами, що у дореформений період утриманням соціальної сфери займалися підприємства, що погіршувало їх фінансовий стан. Тому з початком реформ вони насамперед почали скорочувати витрати на утримання соціальної сфери села через жорсткі умови діяльності. Потрібно врахувати і те, що більшість із них продовжували утримувати на своїх балансах соціальну інфраструктуру, а також здійснювати капіталовкладення в цю сферу, хоча ефективність виробництва знижувалася, а можливості підприємств скорочувалися.

Четвертий етап, на нашу думку, став етапом укрупнення сільськогосподарського виробництва в межах нових організаційних структур та активного залучення інвестиційних і інноваційних ресурсів.

На думку В. Г. Андрійчука, М.В. Зубця [8; 10], за структурним складом аграрні перетворення можна умовно поділити на чотири блоки, кожен з яких включає елементи конкретного функціонального призначення.

Перший блок – власне аграрне перетворення – включає аграрну реформу у всій її повноті та правові основи такого реформування, зокрема, формування відповідної законодавчої бази, розробку актів та інших нормативно-правових документів, які стосуються реформування майнових відносин власності, реорганізацію сільськогосподарських підприємств, становлення фермерського укладу.

За своєю значущістю найважливішим є другий блок – макроекономічний. Складовими його елементами є відпрацювання цінових відносин, реформування фінансово-кредитної системи, формування ринкової інфраструктури, прискорення розвитку матеріально-технічної бази аграрного сектора економіки.

Третій блок, який можна назвати «забезпечуючим», об'єднує в собі соціальні, організаційно-управлінські, організаційно-методичні, економічні, екологічні, науково-технічні та інші елементи.

Четвертий блок характеризується укрупненням сільськогосподарського виробництва в межах нових організаційних структур [11].

Незважаючи на суттєве зростання кількості різноманітних форм господарювання у сільському господарстві, особливо малих форм господарювання, їх ресурсні можливості, результати та ефективність діяльності, на нашу думку, значно поступають вертикально та горизонтально інте-

грованим агрооб'єднанням, іншим формам великих підприємств галузі.

«Пошуки інвестицій і реального власника, – як зазначає у своїй статті О.М.Бородіна, – завершилися появою «сільського господаря», який встановив новий аграрний корпоративний устрій з превалюванням агрохолдингів» [12].

Не зважаючи на тенденцію до укрупнення сільськогосподарського виробництва в межах нових організаційних структур, домінуючими й на сьогодні залишаються малі форми господарювання.

В країнах із ринковою економікою сільськогосподарське виробництво здійснюється переважно малими та середніми господарствами. Це закономірність, яка спостерігається упродовж тривалого періоду в багатьох країнах, і можна стверджувати, що вона реалізується і в Україні.

Поєднання власності та праці в таких формах забезпечує потужний мотиваційний ефект та є фактором високої економічної ефективності виробництва. Дає змогу забезпечити сумлінне ставлення до праці, усуває відчуженість від засобів виробництва і результатів праці.

Висновки з проведеного дослідження. Початковий етап проведення реформування аграрного сектору не розв'язав багатьох важливих проблем. Так не було створено ринкового за змістом економічного механізму. Крім того, стратегія і тактика проведення як аграрної, так і земельної реформи мала чимало недоліків, помилок і збоїв. Законодавчі і виконавчі органи так і не змогли впровадити у життя соціально орієнтовану схему приватизації державної земельної власності з належною послідовністю і наполегливістю. А постійне запізнення з правовим забезпеченням і низький рівень роз'яснювальної роботи серед населення тільки погіршували очікувані результати. Усе це привело до різкого падіння економічних показників у аграрному секторі та вплинуло на зниження рівня життя селян, втрату ними не тільки життєвих орієнтирів, а дуже часто і робочого місця.

Реформування сільського господарства України та пов'язана з ним трансформація відносин власності відбувалися в чотири етапи. Першим етапом вважається започаткування фермерського руху; другим – запровадження сертифікату на право на земельну частку (пай), це право стало об'єктом купівлі-продажу, дарування, успадкування, обміну, застави; третім – перехід до ринку з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції; четвертим – укрупнення сільськогосподарського виробництва в межах нових організаційних структур, активне залучення інвестиційних і інноваційних ресурсів.

Сьогодні вітчизняне інституційне середовище потребує подальшого вдосконалення, у зв'язку з цим у довгостроковій перспективі необхідна розробка дієвих механізмів регулювання процесів

капіталізації сільського господарства, обмеження надконцентрації земель, вилучення рентних доходів на користь держави і сільської громади, налагодження ефективного партнерства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Українське село у 20 – 90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис / Л.Ю. Беренштейн, Г.П. Мигрин, П.П. Панченко та ін. – К.: НУ НАНУ – НАУ, 1998. – 122 с.
2. Україна на зламі історичних епох (формування нових виробничих відносин в аграрному секторі економіки сучасної України (1991 – 2000 роки) / Л.Ю. Беренштейн, Г.П. Мигрин, П.П. Панченко та ін.; за заг. ред. В. Смоля. – К.: Ін-т історії України, 2000. – 396 с.
3. Земельна реформа в умовах незалежності [Електронний ресурс] // Державне агентство земельних ресурсів України. – Режим доступу до сайту: <http://land.gov.ua/istorija-zemelnoji-službu/92929-zemelna-reforma-v-umovah-nezalechnosti.html>.
4. Зубець М.В. Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990–1996) / М.В. Зубець. – К., 1996. – 331 с.
5. Рябоконт В.П. Організаційні напрями соціально-економічних перетворень в аграрному секторі / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С.110–116.
6. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития / [Буздалов И.Н., Крылатых Э. Н., Никонов А.А. и др.]. – М.: Наука, 1993. – 270с.
7. Ревуцька А.О., Котвицька Н.М. Інституційне забезпечення сталого землекористування: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 8, 2015р. – Режим доступу: <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/2202>
8. Ревуцька А.О. Реформування відносин власності в аграрній сфері економіки України: монографія / А.О. Ревуцька. –Умань: Видавничо – поліграфічний центр «Візаві», 2016. – 204 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/3374>
9. Лузан Ю.Я. Реформування аграрного сектора України: стан і перспективи / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 3–7.
10. Зубець М.В. Реформування АПК України / М.В. Зубець // Вісник аграрної науки. – 1999. – № 1. – С. 5–10.
11. Ревуцька А.О. Трансформація відносин власності в аграрному секторі: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки / Ревуцька Алла Олександрівна – Київ, 2015. – 20с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/1288>
12. Бородіна О.М. Інституційний розвиток сільського господарства та села в Україні і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О.М. Бородіна //Економіка України. – № 3. – 2012. – С. 48–61.